

היצירה בספרד ומסורותיה

עורכי הקובץ:

פרופ' משה חלמיש, פרופ' אורה שורצולד

אֶרֶא

הסדרה לפילוסופיה יהודית

עורך הסדרה:
פרופ' אבי אלקיים

חברי המערכת:
פרופ' זאב הרוי
פרופ' חנוך בן-פזי

היצירה בספרד ומסורותיה

עורכי הקובץ:

פרופ' משה חלמיש, פרופ' אורה שורצולד

הוצאת אֶדְרָא

קהילה ומורשת

סדרת פרסומים

המרכז לתרבות, חברה וחינוך במורשת יהדות ספרד

ע"ש אהרן ורחל דהאן

רכזת המערכת: אורה קובלקובסקי

עורכת לשון: רתם כסלו

עיצוב העטיפה: אבי אלקיים

מסת"ב: 978-965-7773-53-6 ISBN:

© כל הזכויות שמורות להוצאת אִדְרָא, תל אביב

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לאחסן במאגר
מידע, לשדר או לקלוט בכל דרך או בכל אמצעי – אלקטרוני,
אופטי, מכני או אחר – כל חלק שהוא מהחומר שבספר זה.
שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט,
אלא ברשות מפורשת מאת בית ההוצאה לאור שתינתן מראש ובכתב.

נדפס בישראל תשפ"ג – 2023

© Copyright 2023 by Idra Publishing

Idra Press <IdraPublisher@gmail.com> • <http://idra.org.il/>

סידור, עימוד, לוחות והדפסה: א. אורן הפקות דפוס בע"מ, שד' רוטשילד 109, תל אביב

תוכן עניינים

7

פתח דבר

הגות

11	הסכולסטיקה שאחרי תומאס אקווינס ומשנתו של ר' משה בן יהודה	אסתי אייזנמן
28	האם היה ר' יצחק אברבנאל פלגיאטור? דיון חדש בקטרוג ישן	אלי גורפינקל
55	הגותו ההלכתית של הרשב"א בהלכות ציבור: 'מטרד לציבור' כמקרה מבחן	שלמה א' גליקסברג
74	סוד האצבעות בקבלה	אורנה רחל וינר
117	תרומתה של הקבלה לידע על נוסח התפילה והמנהג בספרד – השפעה ועדות	משה חלמיש
130	בין ביזנטיון לספרד: עיונים בהגותו של ר' יהודה משקוני	דב שוורץ

לשון

187	לדרכי עיצוב המקורות בפירוש הרמב"ן לתורה סוגיית האותיות השורשיות והשימושיות והזיקה אל תפיסת השורש העברי במשנתו של מנחם בן סרוק הספרדי	אפרים חזן לובה חרל"פ
200		

	שמעון שטובר ז"ל	מאנדלוס אל צוען מצרים: תורתם של מדקדקים אנדלוסים בפירוש הנביאים של רב יצחק בן שמואל הספרדי
216		

תרבות

241	אהרן גימאני	הנוסע ר' בנימין מטודלה ויהודי חצי האי ערב
	משה עמאר	השפעת לחצי הסביבה בספרד הנוצרית במאה הט"ו על דיני כשרות הבשר
258		
	אורה (רודריג) שורצולד	שני סידורי נשים בלאדינו הסמוכים לגירוש ספרד
282		
306	אמנון שילוח ז"ל	המוזיקה בתרבותם של יהודי ספרד

פתח דבר

ראשיתו של הכרך שלפנינו בכינוס שארגן מרכז דהאן בשנת תשס"ו בספרד, ונושאו היה "רבי יהודה הלוי – נבארה ותור הזהב בספרד". שני מושבים בכינוס התמקדו ברבי יהודה הלוי; המושבים האחרים נסבו סביב היבטים שונים של היהדות בספרד מימי הביניים עד המאה השש עשרה.

תוכניהם של ראשי מרכז דהאן הייתה להוציא ספר בעקבות הכינוס הזה ולצורך זה הוקמה ועדה אקדמית והוחל באיסוף המאמרים. מכיוון שאין דין הרצאה כדין פרסום מאמר, התארכה השעה ואט אט נאספו המאמרים המדעיים. גם חוקרים שלא השתתפו בכינוס ביקשו לפרסם בקובץ הזה את מחקריהם על רבי יהודה הלוי ועל היהדות בספרד של ימי הביניים. משנאספו הנושאים התברר שהקובץ גדול מדי, והוחלט לפצלו. קובץ אחד התמקד בשירת רבי יהודה הלוי בימי הביניים וערכו אותו אפרים חזן ודב שוורץ, והוא כבר התפרסם בשנת תשע"ז ושמו "שירת ההגות: עיונים ביצירתו של רבי יהודה הלוי". הקובץ השני הוקדש לנושא "היצירה בספרד ומסורותיה" בעריכתנו.

מכיוון שמדובר בהוצאה מדעית, כל אחד מן המאמרים נשלח לחוות דעת מחמירות של מומחים בתחום, והמחברים התבקשו לתקן את מאמריהם לפי אותן חוות דעת. התהליך הזה נמשך זמן רב, ועתה סוף־סוף אנו זוכים לברך על המוגמר. שבעה מן הכותבים אכן השתתפו בכינוס בספרד, אבל שישה אחרים הוסיפו את מחקריהם מאוחר יותר. למרבה הצער, שניים מן הכותבים לא זכו לראות את פירות עמלם בדפוס: פרופ' שמעון שטובר ע"ה ואמנון שילוח ע"ה. יהא הקובץ הזה נר נחמה למשפחותיהם.

שלושה מדורים בספר: מדור הגות, מדור לשון ומדור תרבות. מדור ההגות כולל שישה מאמרים, ארבעה מהם מתמקדים בניתוח הגותם של אישים. אסתר אייזמן דנה בקשר בין ר' משה בן יהודה בן המאה הארבע עשרה שעסק בפסיקה ובמטפיסיקה האריסטוטלית ובכמה מעיקרי היהדות, ובין הסכולסטיקה שאחרי תומאס אקווינס; אלי גורפינקל מנסה לברר אם ר' יצחק אברבנאל (1437-1508), מפרש המקרא, המדינאי והפילוסוף התורני, לא היה מקורי בפרסומיו אלא פלגיאטור. שלמה גליקסברג מתעמק בהגותו ההלכתית של הרשב"א – רבי שלמה בן אברהם אבן אדרת (1235-1310) פוסק וחכם תלמוד

ידוע שחי בברצלונה, באמצעות פסיקתו בעניין "מטרד לציבור". דב שוורץ עומד על זיקתו הפילוסופית של ר' יהודה משקוני (1327-1373) הנעה בין מזרח למערב – בין ביונטיון לספרד. משקוני היה ככל הנראה רופא מלומד שגולד במקדוניה, נדד בימי חייו למצרים, למיורקה, לדרום צרפת וגם למרוקו, ומכאן ההשפעות על דבריו.

שני המאמרים האחרים במדור ההגות עוסקים בקבלה: אורנה רחל ויגר דנה בסוד האצבעות בקבלה במאה השלוש-עשרה, ומשה חלמיש מקשר בין הקבלה לסידור התפילה בספרד של ימי הביניים.

מדור הלשון כולל שלושה מאמרים, שניים מתמקדים בתורתם הדקדוקית של אישים מסוימים, ואילו השלישי בתורתם של ראשוני המדקדקים. כל התיאוריות הדקדוקיות המוצגות מתייחסות לדקדוק לשון המקרא. אפרים חזן מתאר את תורתו הדקדוקית של הרמב"ן – ר' משה בן נחמן (1194-1270) שהיה רופא, מפרש התורה והתלמוד, המתגלה בפירושו ובדרכי השיבוץ של הפסוקים המקראיים בהם. לובה חרל"פ עומדת על דרכו המיוחדת של מנחם בן סרוק (~920-950 או ~980) בספר השורשים הראשון מסוגו שהתפרסם למקרא, שבו השורשים הם אותן אותיות הנשמרות בכל צורות הלשון ללא אותיות השימוש. שמעון שטובר ז"ל סוקר את ההתפתחויות הדקדוקיות של ראשוני המדקדקים הספרדים שחיו בשכונות עם הערבים באנדלוסיה, בצפון אפריקה ובמצרים. מדור התרבות אוחד ארבעה מאמרים ומגוון בתכניו. אהרן גימאני מתאר את נדודי ר' בנימין מטודלה שיצא מספרד ונדד בין קהילות ישראל באירופה ובמזרח התיכון, וקשריו עם יהודי חצי האי ערב. משה עמאר מתמודד עם השאלה ההלכתית הקשורה באישורי כשרות הבשר בספרד של ימי הביניים לנוכח לחצי הסביבה הנוצרית והאינקוויזיציה. מאמרה של אורה (רודריג) שורצולד משווה את הרכבם של שני סידורי נשים בלאדינו שהתפרסמו במאה שאחרי הגירוש, האחד בדפוס בידי הרב בנבנשתי הבקי בהלכה ובתפילות, והשני בכתב יד בידי מחבר אנונימי שמסורת לשונו העממית מעידה על השפעות זרות. חותם את הקובץ מאמרו של אמנון שילוח ז"ל המוסיקולוג הדן בהיבטי המוסיקה בתרבות של יהודי ספרד. אנו מבקשים להודות למרכז דהאן ולד"ר שמעון אוהיון העומד בראשו על הכללת הספר הזה בין פרסומי המרכז, לאורה קובלוקובסקי שטיפלה בכל ההיבטים הארגוניים המורכבים של הפקת הספר, ולעורכת הלשון רתם כסלו על ההקפדה בלשון המאמרים ובעיצובם. יעמדו כולם על הברכה.

העורכים: משה חלמיש ואורה (רודריג) שורצולד

אלול תשפ"ג